

Mysterier, modbydelige mænd

– Millennium-trilogien og læseren

Hvordan kunne tre svenske kriminalromaner på rekordtid blive bestsellere i millionklassen? Svaret skal findes i tekstlige greb og effekten de har på læseren. Især i mysterier som fascinerer og aktiverer læserne, melodrama der får os til at deltage i en krig mellem gode mennesker og onde mænd, og sidst, men ikke mindst, i den kriminelle karakter Lisbeth Salander som kan skabe diskussion.

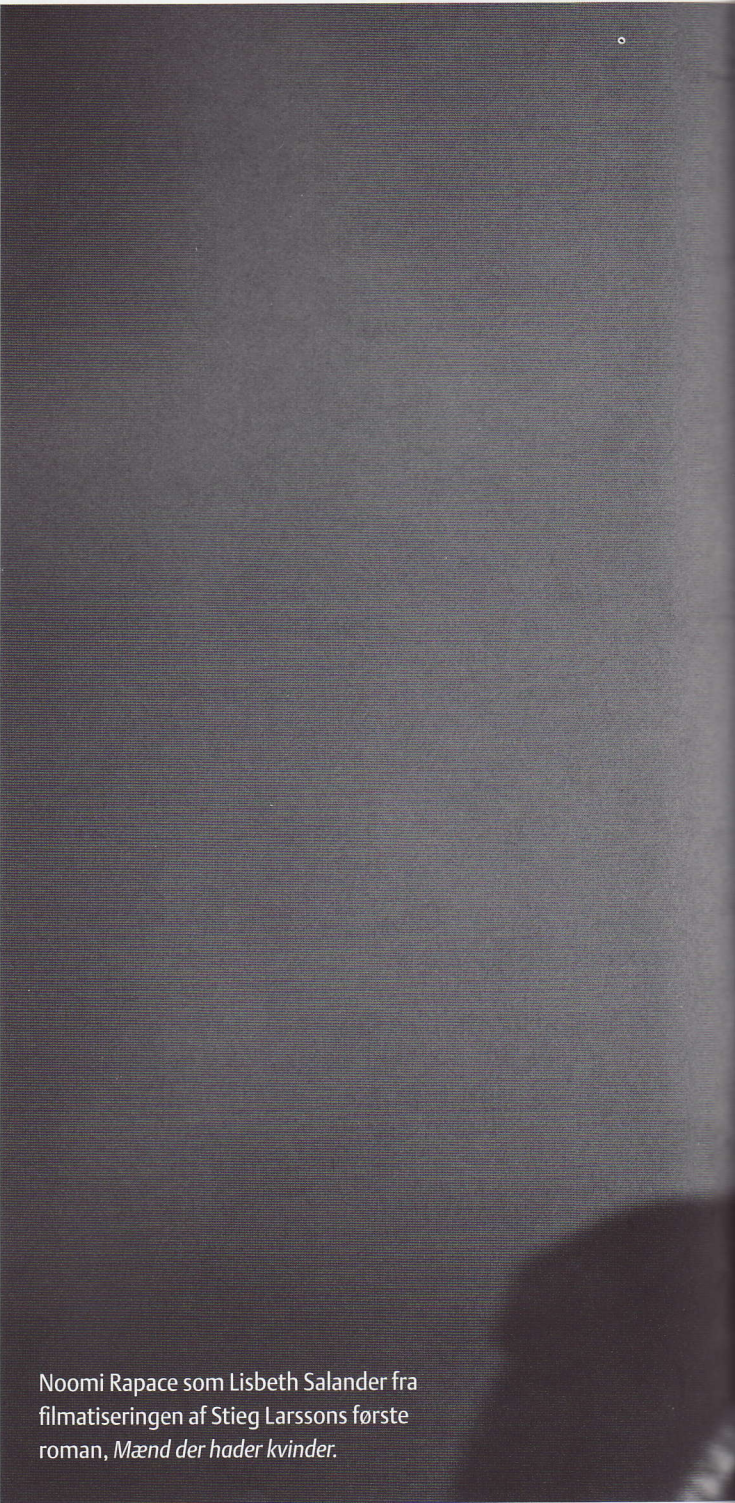
Af Johanna Thomassen Cand. mag. i retorik. Har skrevet speciale om Millennium-trilogien.

De har gået deres sejrsgang over hele kloden. Læserne har været begejstrede, anmeldere har været henrykte, og de har været uopdrivelige på bibliotekerne og højt placerede på salgslisterne. Flere millioner solgte eksemplarer på over ti sprog og en filmatisering er det indtil videre blevet til. Hundredtusindvis af mennesker kan vel næppe tage fejl. Men hvad er det egentlig som er så ubegribeligt fascinerende og fantastisk ved Millennium-trilogien – tre svenske kriminalromaner om detektivparret Mikael Blomkvist og Lisbeth Salander?

Umiddelbart skulle man tro at Stieg Larsson har læst en håndbog i at skrive fængende bestsellere. For romanerne *Mænd der hader kvinder*, *Pigen der legede med ilden* og *Luftkastellet der blev sprængt* er sprængfyldt med alt der kendetegner en god krimi. Den har fascinerende træk som griber, engagerer og aktiverer læserne. De vigtigste årsager til succesen er antageligt en smart kombination af populære genrer med mange mysterier, en voldsom konflikt mellem et os og et dem og en atypisk karakter med en tvivlsom moral.

Læsning som samtale

Det lyder måske mærkeligt at kalde læseakten for en dialog da samtalepartnern er stumme papirark med trykte ord. Ikke desto mindre tager vi aktivt stilling til det vi præsenteres for i bøger. Vi indgår i en samtale hvor vi interagerer med teksten. Det er et kendetegn ved læsning at vi selv i høj grad skaber mening ud af teksten. Den vækkes ikke til live før vi tager bogen op og fortolker de forskellige tegn på papiret. Romaner kan gennem karakterernes egenskaber og handlemåder vække sympati, medlidenhed, had, kærlighed, vrede, frygt og afsky. Læseren deltager i bogens handling og bevæger sig skiftevis ind i og

Noomi Rapace som Lisbeth Salander fra filmatiseringen af Stieg Larssons første roman, *Mænd der hader kvinder*.

nd og moral

...et af de mest udfordrende og vigtige spørgsmål i vores samfund. Det handler om, hvordan vi som mennesker opfører os i forhold til hinanden og til naturen. Det handler om, hvad der er rigtigt og forkert, og om, hvordan vi kan skabe et bedre samfund for alle. Det handler om, hvordan vi kan leve et mere ansvarligt og bævarligt liv. Det handler om, hvordan vi kan gøre en forskel i verden. Det handler om, hvordan vi kan være gode mennesker. Det handler om, hvordan vi kan være stolte af os selv og af vores handlinger. Det handler om, hvordan vi kan være en del af noget større. Det handler om, hvordan vi kan skabe et bedre fremtid.

...et af de mest udfordrende og vigtige spørgsmål i vores samfund. Det handler om, hvordan vi som mennesker opfører os i forhold til hinanden og til naturen. Det handler om, hvad der er rigtigt og forkert, og om, hvordan vi kan skabe et bedre samfund for alle. Det handler om, hvordan vi kan leve et mere ansvarligt og bævarligt liv. Det handler om, hvordan vi kan gøre en forskel i verden. Det handler om, hvordan vi kan være gode mennesker. Det handler om, hvordan vi kan være stolte af os selv og af vores handlinger. Det handler om, hvordan vi kan være en del af noget større. Det handler om, hvordan vi kan skabe et bedre fremtid.

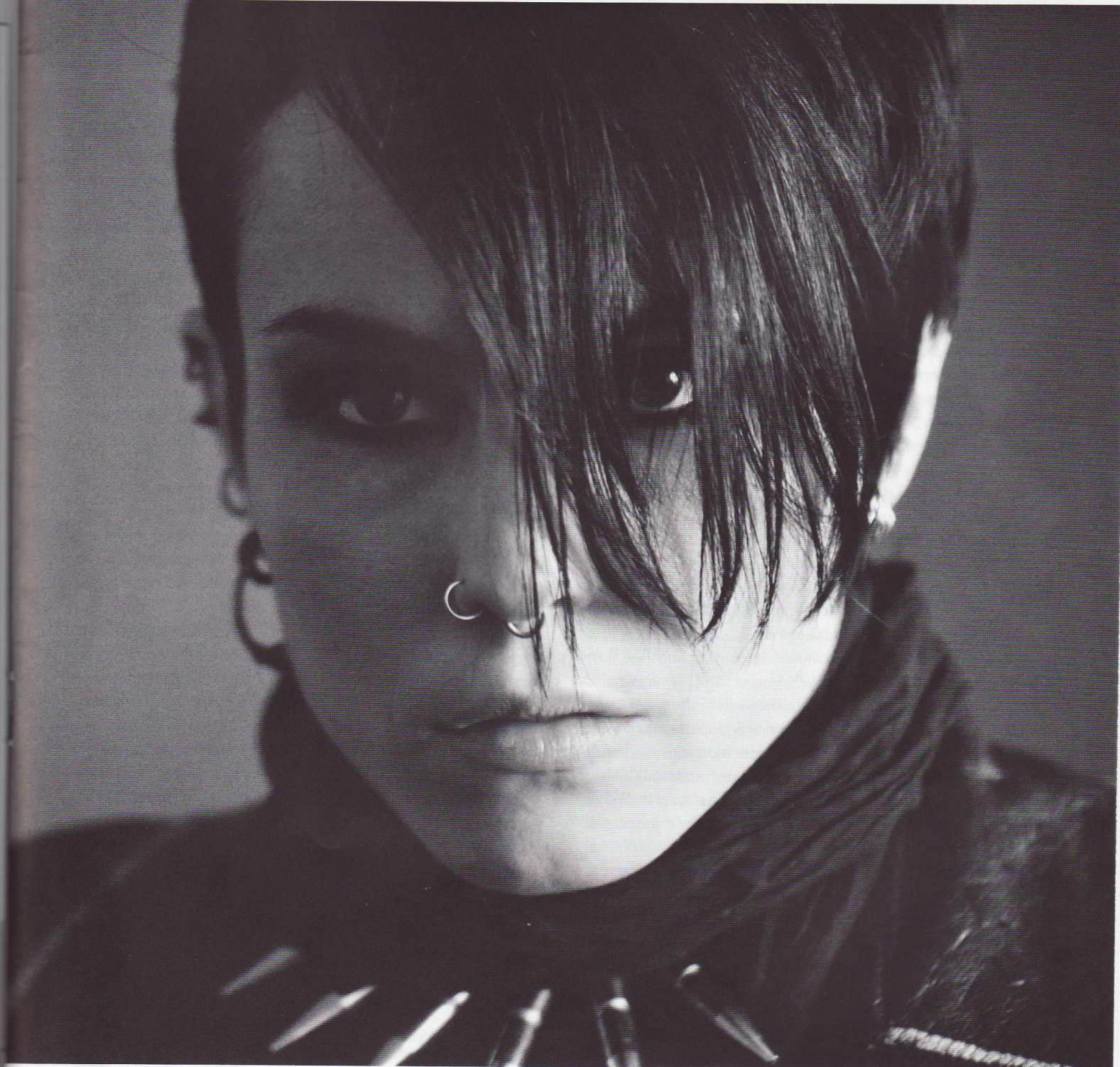

Foto: Polfoto.

ud af den parallelle verden han eller hun læser om. Ifølge litteraturforskeren David Miall foregår der en skiftevis metaforisk og sammenlignende handling mens vi læser.

Det er et kendetegn ved læsning at vi selv i høj grad skaber mening ud af teksten. Den vækkes ikke til live før vi tager bogen op og fortolker de forskellige tegn på papiret.

Nogle øjeblikke identificerer vi os med personerne, dvs. vi føler at vi er dem, i andre øjeblikke sammenligner vi os med karaktererne, dvs. vi tænker på hvordan vi selv ville handle i samme situation eller lignende øjeblikke i vores eget liv. Vi lærer noget om os selv og andre mens vi besøger parallelle universer.

Uklarhed er god

Læsning adskiller sig fra øvrig kommunikation, for uklarhed, tomme pladser og gåder i sproget er alle positive tekstegenskaber der fascinerer og aktiverer læsere. Fx er mangelfulde informationer, ubesvarede spørgsmål og uafsluttede situationer glimrende sidevendere. Vi kan lide at blive holdt i uvished. Tænk bare på cliffhanger-episoder som afbrydes lige dér hvor det er mest spændende. Måske møder vi en helt der bliver jaget af en horde vrede, voldelige bøddler, vi hører et skud, og der klippes. Vi kan også møde en person af uklar oprindelse som ingen aner hvem er, og gruble over karakterens identitet eller blive præsenteret for spor og vildspor i en mordgåde med mange udeladte informationer og uklare, løgnagtige udsagn.

Ifølge Caterina Keplinger og Silvia Knobloch-Westerwick, som i 2006 har undersøgt hvad appellerer mest til læserne ved krimier, er det vigtigst for kriminalromaner at vække nysgerrighed. Gåder er nemlig det centrale fascinationsmoment ved krimier. Hvad skete der egentlig? Hvem er morderen? Og hvordan vil det gå med hovedpersonen?

Hårdkogt puslespil

Stieg Larssons tre romaner passer ind i kassen kriminalromaner. Minimum en forbrydelse og en detektiv som skal finde frem til sandheden, er grundformularen. Vi har flere mord og detektiver på sagerne. Kriminalromaner har altid haft en bred læserskare fra alle samfundslag. Den har tiltrukket unge, gamle, rige og fattige og solgt ufattelig mange eksemplarer. At skrive kriminalromaner er derfor et meget godt fundament for at få salgs- og læsersucces.

Krimien findes dog i flere varianter som Larssons romaner leger med. Den klassiske puslespilsroman med en fremtrædende gåde og en opklaringsproces som læserne deltager i, er den genre som Larssons første roman overordnet befinder sig i. Hovedkaraktererne Mikael og Lisbeth skal opklare gåden om den tilsyneladende sporløst forsvundne Harriet Vanger. Vi forsøger sideløbende med detektiverne at fortolke spor og vidneudsagn og gætte sandheden. Detektiverne og vi får dog lov til at blive overraskede i slutningen da hvad der så ud til at være et mord, slet ikke er det, derimod er der tale om masse mord med en

overraskende gerningsmand. Ifølge Brewer og Lichtenstein, der har undersøgt hvilke tekstegenskaber der glæder læsere, er overraskelser et meget stort plus på velviljekontoen. Samtidig vrimler romanerne med gåder. Hvem er morderen? Hvem er Lisbeth? Hvem er Zala?

At indlede en roman med en gåde er en yderst effektiv måde at aktivere læserne på og en klar motivationsfaktor for at læse videre. Romanerne forstås først til sidst. Stieg Larsson benytter sig også af flere genretræk fra den hårdkogte krimi, fx spændende konfrontationer mellem privatdetektiver og forbrydere og detektiver i fare. Læserne engagerer sig gerne i konfrontationerne og holder med detektiverne.

De opklarende mennesker er dog ikke altid så entydigt søde og rare. De bryder gerne loven for at finde frem til sandheden. Lisbeth Salander hacker sig i romanerne ind i mange menneskers computere og angriber med glæde sine fjender med baseballbat, golfkøller, strømpistoler eller hvad hun ellers kan finde. Romanerne er spændende, og vi drives til at læse videre som gjaldt det livet.

Modtagerorienteret melodrama

De tre bøger har flere træk fra spionromaner hvor hovedkarakteren kæmper mod en stor og skjult fjende. Mikael vil finde sandheden, mens Lisbeth ønsker hævn. De fjendtlige parter er usympatiske kvindehadere, hemmelige spioner og følelseskolde mordere hvilket gør det nemt for modtagerne at tilslutte sig Lisbeths og Mikael's kamp. Som læsere får vi samtidig lejlighed til at følge med i hovedpersonernes seksuelle udskjelser og farer. Mikael Blomkvist nedlægger kvinde efter kvinde på sin vej, og Lisbeth Salander har skiftevis sex med kvinder og mænd. Samtidig leger romanerne med universelle ønskedrømme og mareridt. Læserne fascineres og gribes ifølge Christian Kock, professor i retorik, gerne af modsætningsforhold i tekster der skaber spænding og dynamik. Lisbeth er et matematisk geni og en uhyre god hacker med fotografisk hukommelse. Hendes evner gør hende i stand til at stjæle flere milliarder fra en finansskurk, mens Mikael Blomkvist er en berømt og succesfuld journalist og en Don Juan. Læseren kan flygte fra virkeligheden og drømme om at ligne dem. På den anden side placeres karaktererne i ekstremt skræmmende situationer. Lisbeth bliver fx voldtaget af en sadist, skudt i hovedet og begravet levende. Læserne kan konfrontere deres dybeste frygt, og det giver mulighed for *katharsis*. Ved at læse om andres følelser gennemlever vi dem selv og renses. Aristoteles definerer katharsis som medlidenhed og frygt der opleves på karakterernes vegne. Begrebet kan dog sagtens forstås som alt fra kærlighed til had. Vi engagerer os så dybt i bøgerne at vi føler det samme som hovedpersonerne og slipper af med følelser som angst, medlidenhed, vrede, sorg, lettelse og glæde.

Aristoteles definerer *katharsis* som medlidenhed og frygt der opleves på karakterernes vegne. Begrebet kan dog sagtens forstås som alt fra kærlighed til had.

Hvad genre angår, kan den vigtigste bestsellerfaktor dog ses som det sociale melodrama der kan defineres som en kamp mellem gode og

onde kræfter krydret med voldsomme, pludselige skift mellem ro og kaos, og at sociale sandheder vises og kritiseres. Romanerne ender i en kamp mellem Lisbeth og hendes tilhængere og nogle onde spioner hvor de gode sejrer til sidst. Den ene lejr defineres som god, den anden er ond, og karaktererne mobiliserer læserne i et os mod dem – et yderst engagerende og effektivt tekstgreb. Vi venter på en punchline som kan sætte modparten på plads, og får den i kraft af død og domme over skurkene og frifindelse og myndiggørelse af Lisbeth Salander. Romanerne giver os indsigt i en skjult magtstruktur i det svenske sikkerhedspoliti – Sektionen for Specialanalyse, som kaldt og kynisk lader deres frygt for at blive afsløret gå ud over uskyldige mennesker. De hemmelige agenter har beskyttet Lisbeths massemanderiske, russiske afhopper-far og spærret den dengang 12-årige Lisbeth inde på en psykiatrisk afdeling. Samtidig kalder de hyppigt Lisbeth for en dum lille luder der hører til lavest på den sociale rangstige. At karakterer udtaler sig negativt om hovedpersonen i et værk, kan ifølge forskerne Sara Davis og Els Andringa føre til vrede hos læserne på protagonistens vegne. Der er lagt op til voldsom indlevelse i Lisbeths situation som var vi tilskuere til en fodboldkamp: ”Bagved dig!”, ”Pas på, han har en pistol!”, ”Kom så, Lisbeth!” og ”Godt!”

Pippi som kriminel

Romanerne er med andre ord ekstremt engagerende og læseraktiverende, de giver lange søvnløse nætter med hjertebanken og empatiske øjeblikke hvor vi er vrede på de mange onde, kvindehadende skurke og håber det bedste for helten og heltinden. Men ingen romaner uden en god hovedperson. I Millennium-trilogien er der to: idealisten Mikael Blomkvist med kælenavn fra Astrid Lindgrens mesterdetektiv, Kalle Blomkvist, og realisten Lisbeth Salander der gentagne gange bliver sammenlignet med den stærke og antiautoritære heltinde, Pippi Langstrømpe. De fungerer som modsætninger da deres syn på verden er forskelligt.

Lisbeth Salander er en superhacker med en mildt sagt sammensat etos. Hun er hverken venlig eller imødekommende, tværtimod er hendes indstilling til verden fjendtlig. På den ene side er hun yderst intelligent, samtidig gør hendes voldelige handlinger hende socialt uintelligent. Men det allerværste ved hende er hendes kompromitterede moral. Hun følger sin egen moral og ikke samfundets og bryder konstant loven. I romanernes kontekst er hendes manglende evne til at leve op til de klassiske etos-kriterier fascinerende og interessant. Hun er underlig, anderledes og vild. Samtidig argumenterer romanerne gennem patos for at hun har ret til at hævne sig. En hel alliance af detektiver, politifolk og ansatte i et sikkerhedsfirma er indigneret over måden visse onde elementer har behandlet hende på.

Lisbeth er en gåde i den forstand at hendes oprindelse er mystisk og skjult et langt stykke ind i romanerne. Hun er undervurderet og umyndiggjort af den svenske stat, men dog langt klogere end gennemsnittet. Salander lider af Aspergers syndrom og bærer på en enorm vrede mod alle dem der har forbrudt sig mod hende. Og de er talrige. Fra en morderisk galning af en far til en sadistisk voldtægtsmand af en advokat og en pædofil psykiater. En klar fordel ved hendes karakter er

at hun udfører forbudte og ulovlige længsler. Hun tager hævn og realiserer selvtægt – noget vi alle drømmer om, men yderst sjældent udfører. Som arketype er hun en blanding mellem den hårdkogte outsider som er anderledes og uden for systemet, den særlige puslespilsdetektiv ala Miss Marple, en actionheltinde der banker de store drenge, og en spion som snager i andre menneskers liv og tager på alverdens eventyr. Den kriminelle detektiv, Lisbeth Salander, er en omvandrende modsætning, en fascinerende gåde og en meget vigtig brik i læsernes begejstring for romanerne.

Retorisk krimidebat

Nordiske krimier har generelt en tendens til at være samfundsorienterede, socialrealistiske og feministiske i forhold til fx engelske og amerikanske krimier. Millennium-trilogien er ingen undtagelse. Emner som trafficking, umyndiggørelse og magtmisbrug giver uden tvivl romanerne en samfundskritisk tendens med et strejf af femikrimi i kraft af en kvindelig heltinde og det feministiske budskab at kvindehadende mænd er onde. Romanerne kunne have været ganske forudsigelige hvis Lisbeth Salander ikke lige havde været en outsider og lovbrøder på et sindssygt hævntogt. At Lisbeth bryder det retoriske krav om aptum – at gøre det passende – kan ses som positivt da det skaber variation og får Millennium-romanerne til at skille sig ud fra andre genrefæller. Faktisk så er det forfriskende og til en vis grad fornyende med en politisk ukorrekt karakter.

Hun tager hævn og realiserer selvtægt – noget vi alle drømmer om, men yderst sjældent udfører.

Kriminalitet kan defineres som uønsket overskridelse af moralske normer. Loven bliver brudt. Vi indgår i et publikumsfællesskab hvor vi med teksterne kan forhandle om emner som orden, forbrydelse og straf. Millennium-trilogien diskuterer gennem forsvaret for Lisbeth Salander at tage loven i egne hænder. Dog uden at det på noget tidspunkt bliver specielt kontroversielt. Vi forstår Lisbeths måde at agere på og frydes over at opleve hende svinge golfkøllen mod massemandere eller voldtage sin voldtægtsmand.

Stieg Larssons romaner har alt: gåder, spænding og suspense, dvs. forhaling og udeladelse af vigtige informationer, pludselige klip mellem uafsluttede sektioner og uløste problemer som kan have alvorlige konsekvenser for hovedpersonen, og derfor får os til at føle uvished og bekymre os om udfaldet. Sex, intensitet, overraskelser, ønskedrømme, mareridt, mord, modsætninger og melodrama. Vi bliver underholdt, bevægede og informerede. Larssons succes illustrerer at man kan komme utrolig langt med et miks af bestsellergenrer, en voldsom konflikt og en traditionelt set amoralsk karakter. Det vigtigste for fascinationen er dog den skæve eksistens Lisbeth Salander som er sammensat, engagerende og diskutabel. De læseraktiverende og moraldiskuterende træk gør dem retoriske såvel som effektive i forhold til læseren af de lange svenske krimier. ■